

РУСКАТА ПРЕВОДНА ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА В СП. „КРИТИКА“

Мария Николова

Както е известно, първият опит на д-р Кръстев в издаването на литературно списание е „Литературно научно списание на Казанлъшкото учителско дружество“ – 15 ян. – юни 1890 г. Според Георги Цанков това списание „ще остане в историята на българския литературен периодичен печат предимно като първо издателско начинание на д-р Кръстев“ (1). Ще си позволим да добавим, че още в кн. 1 на списанието, в рецензията си за сп. „Денница“, младият критик заявява изключително високите си критерии към предлаганите преводи: „Безсилни ще бъдат всичките усилия и негодования на българската критика против оная градушка от невежествени преводи, които заплашват да удавят литературна България; безсилни ще бъдат, казваме, до тогава, до дето преводният занаят не стане преводно изкуство и не се искубне из ръцете на невежите; до дето не се заловят за превождаване хора способни и приготвени за тая работа“ (2).

По-нататък в същата книжка в статията си „Българската преводна литература“ д-р Кръстев набелязва три аспекта, по които трябва да се работи за развиване на естетическия вкус на българската читателска аудитория: първо да има обективни и подробни критики, които да показват и доказват кое и защо е хубаво, второ с леки и съдържателни разкази да се приучи четяца да чете. „Даването в ръцете на публиката образцови преводи на класиците е третото условие за развитието на естетичния вкус на една публика, тъй примитивна, тъй първобитна, каквато е нашата. В класични творения публиката ще се научи да се

наслаждава само от естетичните хубости, от художественото и дълбоко психическо анализиране и пластично рисуване на характерите, а не от приключенията и заплитанията на съдържанието – най-уместно е (литературното списание) да се захване с руските и другите славянски класици, не да бърза към английските, немските и французските“ (2).

Прави впечатление търсенето от страна на д-р Кръстев на образци за естетическо възпитание на „публиката“, за изграждане на читателски вкус, в творбите на класиците, явно той разчита изцяло на авторитета им, на възприемането на техните произведения като стойностни априори, без нужда от допълнителни доказателства. Прекалено ниското му мнение за читателската компетентност, желанието му да се възпита достойна читателска публика личи в препоръките, които той дава на издателите, респективно и на преводачите. По късно, на страниците на сп. „Критика“ той по един или друг повод ще се връща към тези свои препоръки и ще се старее да ги следва.

Позволихме си по-широко да цитираме виждането на д-р Кръстев, защото по тези именно критерии той редактира своето второ списание „Критика“. Самото му име подсказва, че предназначението на списанието ще бъде да дава критични оценки на литературата, която излиза и в публикации в периодичния печат и като самостоятелни издания. Списанието излиза само една година – 1891, като на неговите страници откриваме разнообразни рецензии и критически бележки, повечето написани от самия д-р Кръстев.

Критическите статии и бележки, посветени на преводите от руската литература заемат значително място на страниците на сп. „Критика“. В отделните му рубрики се появяват различни по обем и по характер такива, които оформят една своеобразна последователност в рецепцията на този вид преводна литература по онова време. Рецепционните кръгове, маркирани тук, концентрично се разширяват, като започват с информации за новоизлезли преводни книги, (3, 5, 6, 13), през критически статии, посветени на отделни преводи (9, 10, 15, 16, 13), за да завършат с превод от английски на обзорна статия за цялата руска литература по това време (4, 7).

Редакцията на списанието дава сравнително постоянно информация за новоизлезли книги, като сведенията за такива в превод от руски език са: Гоголь. Тарас Булба. Повест. Пр. Бончовъ. (3); Н. В. Гоголь. Ревизоръ комедия въ 5 действия. Превелъ И. Ивановъ. Стр. 206 Ц. 80 ст. – тази книга се рекламира три пъти в 6 и в 7 и 8 кн. на списанието. Интересно е, че от книгите, издадени през 1891 г. в рубриците „Най-нови книги“ и „Някои книги за нашето юношество“ се отбелязват книгите на Н. В. Гогол – повестта „Тарас Булба“ и комедията „Ревизор“.

Това, което е известно, че и двете произведения по съдържание са вече отдавна познати на българския читател. След Освобождението „Ревизор“ е издаден през 1882 г. като самостоятелно издание, като в заглавието е записано: „побългарил И. Христович“. Същата година излиза и „Тарас Булба“ в превод на Н. Бончев. Имаме основание да предположим, че списание „Критика“ сега съобщава за тези книги на своите читатели по различен причини:

„Тарас Булба“ се рекламира в рубриката „Някои книги за нашето юношество“ като препоръчителна литература за юношите, като по този начин очевидно се търси морален ефект от книгата, акцентира се върху идейно-възпитателното в текста.

„Ревизор“ се споменава в списанието като реклама на новоизлязла книга, при това, както вече казахме – три пъти. Подчертано е, че И. Иванов е превел произведението, докато в изданието от 1882 г. изрично е заявено, че книгата е побългарена. Вни-

манието на редактора е привлечено от новия превод, също така може да се предполага, че този превод той поставя в значителна степен по-високо в художествено отношение, в него той намира по-точно спазване духа на оригинала и затова е забелязан, въпреки че подробен критически материал не е публикуван.

Макар и непримирим към грешките на преводачите и редакторите, д-р Кръстев е пропуснал да отбележи по какъвто и да е начин издаването на две книги на Л. Н. Толстой през 1890 г. – романите „Ана Каренина“ и „Война и мир“. Също така не е отбелязано издаването на „Мъртви души“ на Н. В. Гогол през 1891 г. Според нас това е сериозен пропуск на сп. „Критика“ и на редактора, още повече като се има предвид неговия апел към литераторите за повече преводи на класиците. Можем само да гадаем защо тези преводи не са забелязани от списанието – може би поради липса на място, може би поради това, че книгите са излезли преди то да започне да излиза, но въпреки всичко, независимо от конкретните причини, това е сериозен пропуск за изданието.

Освен в тези рубрики, руски преводни художествени произведения се споменават и в рубриката „Библиография“, в която редакцията на списанието прави преглед на сродните литературни списания. Макар че обект на нашето внимание е руската преводна художествена литература в самостоятелните си издания, то не можем да пропуснем да отбележим и кои преводи от руски е забелязал критикът от сп. „Критика“. В кн. 5, юни 1891 се споменават следните произведения в различните списания: В сп. „Искра“ литературно-научно сп. год. III, кн. 3: „Ревизор“. Комедия от 5 действия, от Н. В. Гоголя, превел И. Иванов (продължение от бр. 2-й), М. Е. Салтыков (Щедрин) с портрета му. Пошехонска старина, предводителя Струнников. От М. Е. Салтыков, превел Върбев. В сп. „Ден“. Месечно списание год. I, кн. III. Шумен. Книжнина: Крейцеровата Соната от Гр. Л. Толстой. Нови книги.

Очертава се много важен според нас рецепционен кръг, характерен за 90-те години на XIX в. – популяризиран се преведени произведения на класи-

ците на руската литература и на популярния през 40-те год. на 19 в. Салтиков-Шчедрин. Вниманието на редактора на списанието е привлечено основно от произведения, чиято художествена стойност е безспорна, те са известни на публиката като произведения на руските класици и в тяхното въздействие върху читателите се търси възпитаването на „естетичния вкус“.

В същата книжка на „Критика“ четем: „Миналия месец сме пропуснали да съобщим за излизането на една детска книжка: А. С. Пушкин. Приказка за царската дъщеря. Прев. Д. Тончев, учител в Силистра. Ц. 15 ст. Преводът е хубав; надяваме се, че г. Тончев по-често ще излиза с подобни книжки.“ (3)

Тази кратка бележка е от особена важност, защото в авторитетното за това време сп. „Критика“ се толерира преводаческото умение на Д. Тончев, дори нещо повече – той се насърчава да продължава да превежда. Също така в нея откриваме и нещо много различно, неочаквано – назоваван се адресатът на произведението на Пушкин в определението „детска книжка“, което автоматично я насочва към определена група читатели и същевременно предва-рително ориентира читателския интерес.

Отбелязването на произведенията на руските класици съвпада с посочените по-горе виждания на д-р Кръстев за преводите в българския литературен печат. Може да се предполага, че липсата на критически бележки по отношение на художествената значимост на самите произведения се обяснява с авторитета на самите автори, с читателската компетентност по отношение на постиженията на руската литература.

Изискванията към качеството на преводите от страна на сп. „Критика“ са много големи, като винаги се акцентира върху намирането на най-добрия български еквивалент на чуждата фраза, проявява се нетърпимост към нискохудожествен език, към злоупотребата с русизми, турцизми и разговорна лексика. Най-показателен в това отношение е своеобразният дебат, разгорял се на страниците на сп. „Искра“ и сп. „Критика“ по повод превода на „Моцарт и Салйер и Скълперник Рицар, драми в стихове от А. С. Пуш-

кина, превел Т. Ц. Трифунов, Руссе, 1889. Цена 50 стот.“.

Първо в сп. „Денница“ (8) излиза критическа статия, посветена на превода на Трифунов, подписана от Георги (псевдоним на Георги Бакалов (16)). В нея критикът се изказва положително за качеството на превода, като посочва, че го е сравнил с друг превод, в ръкопис, на Макавеев и че от сравнението печели г. Трифунов. Според Георги преводачът го е поразил „както с *верността* (курсивът мой), с която ни са предадени Пушкиновите мисли, така и гладкостта и естествеността на стиха, макар че преводачът е бил принуден често да го порастака в ущърб на естетическата образност, свойствена на руския гениален поет.“

В тази, общо взето, положителна рецензия критикът не пропуска да отбележи и някои несъвършенства на превода, които той намира в „поразителното“ на българския текст, в добавянето на допълнителни стихове – „на осемте руски стихове десет български“. Недостатъкът на този начин на превеждане критикът образно обяснява: „То значи да подмесеяме вода в чисто вино, то значи да смалим силата и яркостта на мислите на поета, като ги прелеем в нови, расхалтавени калпи“ (8). В критичен план е и забележката и за употребата на нелитературни думи, „които се срещат в говоримия език, но в поезията нямат място“.

В критиката се отбелязва като положително, че преводачът преди всяка част е дал обяснителни бележки и кратки отзиви на критиката за тях, което подготвя читателя към „вярното схващане и оценяване достоинствата им“.

Подробно се спряхме на тази статия, която не е на страниците на сп. „Критика“, защото по повод на нея в продължение на няколко месеца се разгаря спор между д-р Кръстев и Т. Ц. Трифунов на страниците на сп. „Критика“ и на сп. „Искра“ по повод качествата на този превод и защото в нея се маркират основните положения в предлагания превод, които ще станат обект на задълбочена критика от страна на д-р Кръстев.

В кн.1 на сп. „Критика“ д-р Кръстев под името С. Делиспасов публикува критическа статия на пре-

вода на Т. Ц. Трифонов, като още в началото ѝ той заявява, че статията му е по повод статията на Георги (9).

Тази първа статия, посветена на превода на Пушкин, освен с критическите си бележки по отношение на превода, е интересна и с това, че в нея д-р Кръстев назовава изискванията си по отношение на преводача въобще. Според него „Първата длъжност на един преводач е да разбере всяка една дума, фраза и мисъл в онова произведение, което иска да преведе. Втората му длъжност е да проникне в произведението, да улови неговия дух, за да може творчески да го възпроизведе на друг език..... ако е право, че всяко истинско превождане е творчество, то е десет пъти по-право това за превождането на поетическите произведения“ (9).

Впечатляващи са високите критерии, които поставя д-р Кръстев към превода, които засягат литературната, езиковата култура на преводача, неговото умение да борави с чуждоезиковия текст и да намери верен езиков еквивалент на български език. Тези високи изисквания маркират аспектите на неговата критика, посоките, в които ще се анализира преводът. Това, което само е мимоходом отбелязано, загатнато в статията в сп. „Денница“, при д-р Кръстев ще получи подробен анализ и професионална критика.

В началото на анализа си д-р Кръстев също положително отбелязва наличието в превода на обяснителни бележки, но за разлика от Георги, той намира, че „не са дотам удовлетворителни, но стига това, че са добро начало, а то с време ще даде и добър плод.“ (9).

Критиката му се насочва към по-съществени подробности, „към дреболийки, ала такиви, които могат да заблудят, а могат и да осветлят четеща“. Примерите, които той посочва като „дреболийки“, показват изключително добро познаване на оригиналните издания на Пушкин, на неговите драми, както и много биографични факти, засягащи конкретните произведения. Критикът обвинява преводача в това, че непознавайки тези подробности, той е пропуснал да даде на внимателния четец повече за разбиране и вникване в душата на Салиери, лишил го е от свое-

образен ключ за по-пълното и убедително възприемане на мотивите на Салиери, които Пушкин е дал. Важността на „тези дреболийки“ е в тяхната пълнота и изчерпателност, в това, че когато даваш допълнителна информация, то тя трябва да е пълна, в противен случай е по-добре да се въздържиш.

От наша гледна точка тези „дреболийки“ са от съществена важност при проследяване рецепцията на руската преводна художествена литература през погледа на критика, защото това са извънтекстови знания, които Пушкин е дал и които помагат за по-дълбоко вникване в произведението и в характеристиките на героите. Тези знания преводачът е спестил, като изборно е дал на българския читател само част от тях и което, според д-р Кръстев е голяма грешка.

Тонът на д-р Кръстев в тази статия все още е съдържан, той последователно се стреми да се придържа към обективната линия на критиката, да доказва всяка своя критическа забележка, като критиката му насочена само към езика на превода, по-точно неговите езикови недостатъци, което говори за отлично познаване на руския оригинал, на руския език. Подробно няма да се спираме на неговите езикови забележки, само ще се ограничим с една от тях.

„Преводачът е заменил думата „дерзнул“ с „решил“, а „творчески“ с „авторски“. И едното, и другото е фатално и не доказва, че той цени тънкостите на Пушкиновския слог, ако и доказва, че не сполучва, щом се опитва да превожда по-свободно. „Дерзнул“ масторски улавя оня таен свещен страх на младия художник, а „реших“ е досущ обикновена дума; авторските мечти комай нямат ни що общо с творческите“ (4).

Този езиков анализ прави чест на критика, показва неговия изключителен усет както за българския, така и за руския език. Откриването в думите на Пушкин не само на пряко значение, но и подтекстови внушения се вменява като задължителен елемент на превода и неотчитането на подтекста е груба грешка на преводача.

В следващата кн. 2 на сп. „Критика“ статията продължава с критичен анализ на превода на втората

драма на Пушкин „Скъперник Рицар“, като в този анализ д-р Кръстев сравнява превода на Трифонов с превода на П. Славейков, Ив. Вазов и Д. Мишев, публикуван в Ст. Костов и Д. Мишев. Христоматия, т. 2, стр. 590. Сравненията, които той прави не са в полза на превода на Трифонов и в края на статията отново подчертава какво трябва да се разбира под сполучлив превод – само такъв, „който сполучва да улови духа на едно поетическо произведение и да го искаже в поетическа изящна форма“.

Това, което прави впечатление в критиката на д-р Кръстев, е, че той търси в преводния текст своеобразен естетически еквивалент на оригинала. По-неже става дума за произведение на Пушкин, сравнявайки преводния текст с оригиналния, критикът безапелационно употребява „велик монолог“, „велик стих“, говорейки за Пушкин, без да смята за нужно да обяснява на читателя защо това е така. Много е интересен фактът, че критикът не намира за необходимо да доказва очевидни за него, а явно и не само за него, истини, а именно – величието и гениалността на произведенията на Пушкин. Те не подлежат на съмнение и не са обект на анализ. В изскванията към преводача вниманието е насочено към езика на превода, той трябва да е максимално близо до този на оригинала.

Видимо острият тон на критика, макар и справедлив, е предизвикал преводача да отговори. Отговорът е на страниците на сп. „Искра“ и е озаглавен „Моцарт и Салйер и Скъперникът Рицар Пред масата на Критикът“ Отговор г. Делиспасову“ (11). Своеобразният диалог между критик и преводач е интересен от гледна точка на това, че ако д-р Кръстев в първата си статия, посветена на превода на Т. Ц. Трифонов се старее да разгледа превода от позицията на обективен критик, търсейки в текста несъответствия със заявени вече високи критерии към превода изобщо, то преводачът Т. Ц. Трифонов, видимо засегнат, свежда разговора до дребнаво заяждане, даже до лични обиди и нападки. Макар че той възприема като правилни някои от забележките на критика: „Читателя вижда, че ний, от твърде големите фактически грешки признахме, тъкмо една и по-

ловина“, в крайна сметка обидата взема връх. Спорът завършва с остри реплики от двете страни и с „Един къс отговор, защото дългите се не харесват“ (15), като в тази статия спорът се свежда до личностни нападки и обиди от страна на преводача.

Този своеобразен диспут между критик и преводач е единственият по-подробен анализ на конкретен превод на страниците на списанието, който дава възможност да се маркират и определят естетическите критерии към преводите по това време. Разбира се, че това са критерии, издигнати от д-р Кръстев, но, имайки предвид неговата ерудиция и компетентност, можем да смятаме, че те са били достатъчно авторитетни и валидни. В подкрепа на това твърдение можем да посочим и публикуваният превод от английски (преводачът не е посочен) на статията „Днешната руска литература“ от Д-ра Е. Ж. Дилон“ в списанието (13).

Изборът на тази статия видимо не е случаен, защото в нея авторът с известно разочарование заявява, че „Тургенев се прибра при своите праотци; Толстой е оставил литературата за нови полета и пресна паша; Гончаров е мъртъв като автор, макар и да живее в своята плът; Островский, руският Молиер, е изиграл петото действие на своята драма и е оставил сцената за последен път; и сегашното състояние на руската литература е много по-лошо от предишното“, и се опитва да очертае съвременното състояние и очаквания от страна на руските писатели (13).

Доста критично Дилон разглежда произведението на Л. Н. Толстой „Плодовете на просвещението“ като „сатира на цивилизацията“ и горчиво заключава, че: „Не е нужно да бъде човек пророк, та да може да предрече, че „Плодовете на просвещението“ не ще имат никакъв успех като комедия“, като обяснение за този предречен неуспех търси в необективността на автора, в това, че Толстой е нарушил обективността на реалността. Той подкрепя своето твърдение с доста задълбочен литературен анализ на произведението, нещо, което липсва в нашия литературен печат тогава (13).

Тази своеобразна критика на Дилон на това произведение на Л. Н. Толстой се предлага на чита-

телите доста преди то да се появи на български език. То ще бъде преведено през 1896 г. Така че в текста на статията откриваме изпреварваща и моделираща възприемането информация, която евентуално ще създаде определена нагласа сред читателите, своеобразен „хоризонт на очакване“ при рецепцията на самото произведение.

В същата статия Дилон обръща внимание на читателите и на следното: „Най-распространеният руски журнал „Русская мысль“ се вдъхновява от тия писатели, които се наричат Народници.“ Той споменава за тях във връзка с произведението на Толстой, посочва ги като негови съмишленици в случая, като спира вниманието си на Златовратски, „една от най-светлите звезди в този млечен път“ и Глеб Успенски, за чиито описания на селяшкия живот твърди, че са толкова популярни в Русия.

Името на Глеб Успенски би трябвало тогава вече да не е непознато на българския читател, защото през 1891 г. излизат две негови книги: „За честитите хора: Коледна приказка“ и „Неизцеримий: От разказите Нови времена, нови грижи“. По всяка вероятност, статията излиза след книгите, макар че не може да се твърди със сигурност, но дори и да не е така, чрез подробното представяне и анализиране на неговите произведения в статията се дава съответен ключ за разбиране и възприемане на произведенията.

С това се изчерпва присъствието на руската преводна художествена литература на страниците на сп. „Критика“. Като обобщение можем да заявим следното:

Като истинско литературно-критично списание, „Критика“ в лицето на своя редактор д-р Кръстев поставя конкретни задачи пред българската литературна общност през 1891 г., задачи, визиращи какво и как да се превежда, какво и как да се предлага на публиката, за да се издигне и развие нейния естетически вкус. Тези задачи, според критика, произтичат от важната роля, която е отредена на тези списания и на техните сътрудници.

С тези виждания се обяснява и вниманието, което е отделено на конкретните книги и преводи на

страниците на списанието. Интересът към преводите на Пушкин, предложени на читателите по това време, подчертава важноста, която придава критикът на перфектността на превода, когато става дума за произведение на класик, достатъчно авторитетен като име и присъствие в световната литература. Емоционалността на критическите бележки е още едно доказателство в тази посока.

Едновременно с това сп. „Критика“ се старее да следи новоизлезлите книги и произведения в печата и да уведомява своите читатели за тях. Макар и да има пропуски в това отношение, при това съществени, все пак е очевидно старанието на редакцията да бъде в крак с времето и да бъде актуална.

В заключение бихме направили извода, че сп. „Критика“ като „първо по рода си начинание в България – посветено изцяло на литературнокритически изследвания“ (1) успешно изпълнява амбицията си да промени отношението към критика, да посочи неговата роля в работата с текста, да се наложат по-значими стойности и нов модел на културна политика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Периодика и литература. Т. 1, БАН, 1985 с. 558
2. Литературно научно списание на Казанлъшкото учителско дружество. I, № 1, януари 1890.
3. Критика, I, № 4, май 1891.
4. Критика, I, № 7 и 8, август 1891, с. 267.
5. Критика, I, № 9 и 10, октомври 1891, с. 344.
6. Критика, I, № 9 и 10, октомври 1891, с. 279.
7. Критика, I, № 9 и 10, октомври 1891, с. 328.
8. Денница, I, № 10, октомври 1890, с. 478.
9. Критика, I, №1, март 1891, с. 22.
10. Критика, I, № 2, април 1891, с. 49.
11. Искра, III, № 3, март 1891, с. 190.
12. Искра, III, № 4, април 1891.
13. Критика, I, № 5, юни 1891, с. 181.
14. Критика, I, № 6, юли 1891, с. 216.
15. Критика, I, № 9 и 10, октомври 1891, с. 320.
16. Критика, I, № 12, декември 1891, с. 401.

